

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 11, Ocak/January 2024, ss. 1-14.

Geliş Tarihi–Received Date: 10.11.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 05.12.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

ESKİ TÜRKLERDE ASKERÎ ADLANDIRMALAR

 10.53718/gttad.1388813

 EDA DURMUŞ*

ÖZ

Savaş ve kahramanlığın her zaman öne çıktığı eski Türk toplumunda askerî kavramlar oldukça fazlaydı. Toplumsal ve askerî hiyerarşide önemli bir yeri olan kahramanların hayatı av, sürü ve akınla geçiyordu. Kahramanlığa ve kahramanlara yüklenen anlamlara paralel olarak kahramanlıkla ilgili çok sayıda adlandırma bulunuyordu. Kültürel alanda yüklenen bu anlam doğal olarak dile de yansımış ve çok sayıda kavram ve terim üretilmesine de imkân vermişti. Yiğit ve kahraman karşılığında alp, alpagut, bagatur, cılasun, er, eren, erklig, igid, iriz, kakız, kurç eren, kür, sökmen, tıgrak ve yılpagut kavramları kullanılıyordu. Savaş, saldırı ve savunma da doğal olarak toplum hayatında önemliydi ve bunlarla ilgili de çok sayıda kavram vardı. Savaş karşılığında çoğu, döğişme, gavga, kırış, sançış, sünüş, tegiş, tütüş, tokış ve uruş kavramları vardı. Düşman karşılığında yağı kavramı vardı. Esir ve rehine karşılığında bulun, tutgun, tutuğ, tutkuk ve tutsak kavramları kullanılıyordu. Kale karşılığında kurgan kavramı vardı. Hakan'ın oturduğu şehre ordu deniliyordu. Gözetleme kulelerine kargu ve kuzet deniliyordu. Askerlik sanatının en önemli araçlarından olan savaş silahları da gelişmiş ve çeşitlenmişti. Silahlardaki bu çeşitlilik de adlandırmalarına yansımıştır. Savaş ve savaşçının vazgeçilmezi olan at ve atın donanımıyla ilgili kavramlar Türkler arasında erken dönemlerden itibaren oluşmuştu. Savaş atına ulaga deniliyordu. Atlara Boz, Ögsiz ve Azman Ak vb. özel adlar veriliyordu. Atın binit takımlarından eyer, üzengi ve gemle ilgili çok sayıda kavram vardı. At donanımı ile ilgili eyer, kaltak, köpçük, otgun, kömüldürük, kusurgun, üzengi, üygen, tizgin, tuyağ, kamçı, kösür, tuşağ vb. kavramlar bulunuyordu. Ok ve yay gibi diğer enstrümanlar da görünüşü, kullanım amacı ve parçalarına göre çeşitli adlandırmalara sahipti. Okla ilgili kavramlar başak, borı, çırguy, gez, tili, çıgilvar oku, katutluk ok, ıslıklı ok idi. Diğer savaş silahlarına baldu, biçgek, biçgu, bütge, süngü, yasiç gibi adlar veriliyordu. Zırh ve miğferle ilgili say, yarık, tulga, yaşuk ve ışuk kavramları bulunuyordu. Savaş sanatının bir diğer unsuru olan askerî teşkilat, strateji ve taktik için de çeşitli adlandırma ve kavramlar mevcuttu. Askerî yapıyla ilgili adlandırmalar arasında sü, urungu, sübaşı, çabiş, yelme, yezek, basımcı, tutgak, yatgak, böri, tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşı, onbaşı sayılabilir. Ordu birlikleri Onlu sistem esas alınarak ortaya çıkartılmıştı. Ordu bünyesinde süvari, yaya, özel ve keşif birlikleri mevcuttu. Süvari birlikleri, ordunun temel unsuru olarak öne çıkıyordu ve savaşlarda at üzerinde ok ve yay kullanarak uzaktan saldırı gerçekleştiriyordu. Bu strateji, kendi kayıplarını en aza indirmelerine imkân tanıyarak kan kaybını azaltmaya yardımcı oluyordu. Taktikle ilgili olarak çanka, tuzak, püsüş, çapkun, ülker-çeriğ gibi kavramlar bulunuyordu. Bütün bunlardan Türklerin büyük bir askerî güce sahip olmalarının yanında bu gücün tüm unsurlarına yönelik olarak geliştirilen araç gereçlere ve bunların kullanım teknikleri ile alakalı zengin bir adlandırma ve tanımlama dağarcığına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Kahraman, Savaş, At, Yay-Ok, Taktik, Askerî Adlandırma.

MILITARY NAMES IN THE OLD TURKS

ABSTRACT

Military concepts were too much in the ancient Turkic society, among which war and heroism were always significant. The lives of heroes, who had a prominent role place in the social and military hierarchy, were full of hunting, herding and raiding.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: eda.durmus@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0460-4712.

There were many words and names related to heroism in parallel with the meanings attributed to heroism and heroes. Those meanings attributed in the cultural field were naturally reflected in the language and led to the production of many concepts and terms. The words alp, alpagut, bagatur, cılasun, er, eren, erklig, igid, iriz, kakız, kurç eren, kür, sökmén, tıgrak and yilpagut were used for hero. War, attack and defence were naturally important in social life of the ancient Turks and there were many concepts related to them also. There were such words as çoğı, doğışme, gavga, kırış, sançış, sünüş, tegiş, tütüş, tokış and uruş to express the concept of war. The concept of yağı existed in return for an enemy. The concepts of captive and hostage were being used for bulun, tutgun, tutuğ, tutkuk and tutsak in exchange. In exchange for a fortress there was the concept of a kurgan. The city where the khan lived was called the army. The watchtowers were called kargu and kuzet. Weapons, the most important tools of military art, were also developed and diversified. The diversity in weapons was reflected also in their naming. Concepts about the horse and its equipment that are indispensable for war and warriors came into existence among the Turks since the earliest periods of equestrianism. The war horse was called a ulaga. The horses were given special names such as Boz, Ögsiz and Azman Ak etc. There were many concepts related to the saddle, stirrup and bridle of the horse. There were concepts related to horse equipment such as eyer, kaltak, köpçük, otgun, kömüldürük, kusurgun, üzengi, üygen, tizgin, tuyağ, kamçı, kösür, tuşağ etc. Other instruments such as bows and arrows were called in various names in accordance with their appearance, purpose, and parts. The concepts related to the arrow were başak, borı, çırguy, gez, tili, çıgılvar ok, katutluk ok, ışıklı ok. Other weapons of war were called baldu, bıçdek, bıçgu, bütge, süngü, yasıç. Related to armor and helmets were the concepts of say, yarık, tulga, yaşuk and ışuk. Another area of vocabulary contained various names and concepts for military organization, strategy and tactics, which were elementary for the art of war. Among the names related to the military structure, sü, urungu, sübaşı, çabış, yelme, yezek, basımcı, tutđak, yatgak, böri, tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşı, onbaşı can be counted. Army units were organized in a Decimal system, comprising cavalry, foot, special, and reconnaissance units. The cavalry, excelling as the primary force, executed ranged attacks with bows and arrows on horseback. This strategy minimized losses by reducing bloodshed. There were concepts such as çanka, tuzak, püsüğ, çapkun, ülker- çeriğ related to tactics. The ancient Turks had an extensive military vocabulary for tools and equipment, reflecting their formidable military prowess.

Keywords: Turk, Hero, Warfare, Horse, Bow- Arrow, Tactics, Military Vocabulary.

GİRİş

Atın ilk olarak ehlileştirilmesi ve bunun sonucunda atlı çoban kültürünün ortaya çıkması doğrudan Türklerle bağlantılı görülmektedir. Atın binek hayvanı olarak kullanımı insanlık tarihinde büyük bir başarı olarak kabul edilmektedir. Bu sayede bozkırlarda büyük devlet kurmak için şartlar da olmuştur.¹ Türkler atı binek hayvanı olarak kullanmak suretiyle uçsuz bucaksız bozkırları dolaşmışlar, sıradağlar ve ırmakları geçmek suretiyle akınlarını gerçekleştirmişlerdir.²

Türkler yalnız atı kullanmakla kalmamışlar, aynı zamanda demir kullanımı da hayatlarında önemli bir yer tutmuştur. Demir Çağı'nda kurganlardan çıkarılan demir malzemenin kullanılması ve bol miktarda demirden silah ve alet yapımıyla başlamıştır. Kurganlardan işlenmiş olarak çıkarıldığına işaret ettiğimiz demir bozkırlarda, Altaylar ile Yenisey Nehri kaynağının bulunduğu bölgeden elde ediliyordu. Altaylar ve çevresinde yaşayan Türkler eski zamanlardan beri mahir demirciler olarak tanınıyorlardı. Bahse konu çevrede demir ocak ve döküm yerlerine rastlanılması da demirin işlendiğini göstermek bakımından kayda değerdir. Kurganlardan çıkartılmış demir buluntular da demirin Türk kültür çevresinde yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Türklerin çok geniş coğrafyalarda egemenlik kurmaları, atın hız bakımından kendilerine sağladığı üstünlükten başka, demirden yapılmış vurucu silahları kullanmaları ile açıklanabilmektedir. MÖ 1400 yıllarından itibaren Altayların batı tarafında demir üretilmeye başlanmıştır. Bozkırlarda birçok kültür çevresinde olduğu gibi, MÖ 1200 yıllarından itibaren demir kullanımı artmış ve yaygınlık kazanmıştır.³

Türklerin atı binek hayvanı olarak kullanmaları ile demirden silahlar üretmeleri askerî açıdan büyük bir güç haline gelmelerine temel oluşturmuştur. Atın hızlı bir vasıta olması ve demirin silah olarak vurucu gücü sayesinde Türkler çok geniş sahalara yayılarak büyük devlet kurabilme imkânına kavuşmuşlardır. Türklerin teşkilatlı devletler kurmalarında hız, güç ve dinamizm etkili olmuştur. Türklerin devlet kurma başarısında teşkilatlılıkları ile at ve demirden söz edilebilir.

Türklerin tarih sahnesine cihan hâkimiyeti düşüncesi ile çıkışlarında esas askerî kudret rol oynamış ve bunun sonucunda maddi güç gelişmiştir. Şüphesiz maddi alanda ilk dikkati çeken unsur at olmuştur. Atın ilk

¹ Wilhelm Koppers, "Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo Germanlik", *Bellefen*, C. 5, S. 17- 18, Ankara 1941, s. 471.

² Faruk Sümer, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1983, s. 1.

³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi, İstanbul 1989, s. 212- 213.

ESKİ TÜRKLERDE ASKERİ ADLANDIRMALAR

olarak savaşta önemli bir vasıta hâline getirilmesi ve okçu atlı orduların oluşturulması Türkler tarafından gerçekleştirilmiş ve böylece askerî açıdan üstünlükleri ortaya çıkmıştır.⁴

Öncelikle Türkler ata binmek ve ona hâkim olmak için gerekli üzenği, eğer ve dizgin gibi gereçleri bularak hızlı bir nakil ve savaş vasıtasına kavuşmuşlardır. Bununla birlikte at biniciliği için gerekli dar pantolon, deri kuşak ve potin Türkler tarafından bulunmuş; uzun kılıç ise süvarilik gereği olarak kullanılmıştır. Türklerin bu buluşları askerlikte bir ilerleme, komşu topluluklar üzerinde bir üstünlük ve egemenlik kazanma bakımından gayet doğal bir durumdu.⁵

Bütün bu sayılanlardan hareketle Türk bozkır çevresinde atın binek hayvanı olarak kullanımını önemli bir husustur. Bu gereksinim yerleşik kültür çevresinden ziyade geniş otlak alanların ve su başlarının dolaşılmasının zorunlu olduğu bozkır kültür çevresinde oldukça fazladır. Böylece önce kalabalık sürülerin kollanmasında ekonomik araç olan binicilik, kısa zaman içinde “askerî” değer kazanmak suretiyle “bozkır savaşçılığı” ortaya çıkmış, at savaş atı haline dönüştürülmüştür.⁶

Türklerin hayatında at ve demirin birlikte kullanımıyla kayda değer gelişmeler olmuştur. Türklerin kahramanlığı, savaş, saldırı, savunma, savaş araç ve gereçleri, askerî teşkilat ve taktikle ilgili çok sayıda kavram ortaya çıkmıştır. Bunlar Türklerin yüksek askerî kültüre ulaştığını göstermek bakımından önemlidir. Bunun en iyi şekilde anlaşılabilmesi eski Türk askerî kavramları üzerinde durmayı gerektirmektedir. Türk askerî kültürünü daha iyi anlamak için sırasıyla bu kavramlar üzerinde durabiliriz.

1. Savaşçı Unsurla İlgili Adlandırmalar

Eski Türk toplumunda savaş ve savaşçı unsur önemli bir yere sahipti. Hayatı hep mücadele içinde geçen Türkler için “av, sürü ve akın” asıl meşguliyet alanıydı. Türkler arasında çok yaygın olan av büyük ölçüde savaş için bir hazırlık mahiyetindeydi. Türklerin asıl meşguliyetini oluşturan sürülerin otlatılması ve yönlendirilmesi de onlar arasında hâkimiyet ve mücadele ruhunu güçlendiriyordu. Türklerin en yoğun olarak gerçekleştirdikleri akın ise adeta günlük hayatta bir iş haline gelmişti. Bütün bunların gerçekleştirilmesinde savaşçı unsurun kahramanlık ve mücadelesi olmak zorundaydı. Bu itibarla da kahraman ve kahramanlıkla ilgili birçok ad ve adlandırma ortaya çıkmış durumdadır.

Türk çevresinde kahramanlıkla ilgili aynı anlama gelen birçok kavramın kullanılması Türkler arasında kahramanlığın önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Türkler anlamları aynı “alp, alpagut, bagatur, cılasun, er, eren, erklig, igid, iriz, kakız, kurç eren, kür, sökmen, tıgırak ve yılıpagut” kelimelerini kullanmışlardır. Türkler arasında güç, kuvvet, yiğitlik ifade eden bu kavramların kullanımından başka güçlü hayvanlar ve yırtıcı kuşların adları da kahraman ünvanı olarak bulunmaktadır. Bunlar arasında “arслан, bars, boğa, böri, burslan, büke, karakuş, laçın, togrıl, tonga ve turumtay” kayda değer durumdadır.

Türkler arasında kahraman ad ve ünvanı olarak kullanılan kavramları birer birer ele alabiliriz. Bunlardan biri “alp” olup, Türk çevresinde çok yaygın olarak kullanılmakta ve kahraman, bahadır, cesur, yiğit, zorlu anlamına geldiği bilinmektedir.⁷ Alp şahıs adı olmasının yanında, sıfat, ünvan ve boy yapılanmasında tanınmış bir grup adı olarak da kullanılıyordu.⁸ Tek olarak düşmana saldıran, hiçbir taraftan yakalanmayan kahramana ise “alpagut” deniliyordu.⁹ Alpagut sonradan Türkler arasında “delüler” olarak bilinen serdengeçti, gözü kara karşılığındaydı. Cesaret, çeviklik, kahramanlık ve yiğitlik kavramlarına “alpagut” karşılık gelmekteydi. Yorulmadan bir şey üzerinde çalışma ve kahramanca davranma karşılığında ise “alpirkanmak” vardı. Kendisini yiğit gibi görme, sabırla çalışma anlamında ise “alpirkanmak” kavramı bulunmaktadır. Tehlikeli ve çetin yol ise “alp yol” karşılığında idi.¹⁰ Yiğit, bahadır için ise “alperen” deniliyordu. Kahramanlık “alplık” olup, cesaret göstermek ise “alplık etmek” şeklindedir.¹¹

Türk çevresinde bahadır, yiğit, cesur, kahraman anlamında eski adlandırmalardan biri “bagatur” olarak bilinmektedir.¹² Bu kelime sonradan “bahadır” şekline dönüşerek kullanılmaya devam etmiştir. Burada da bahadır, yiğit, cesur şeklinde adlandırma yapıldığı dikkat çekmektedir.¹³ Türkler arasında kaynakların gösterdiği

⁴ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s. 112.

⁵ Turan, *age*, s. 113.

⁶ Kafesoğlu, *age*, s. 207.

⁷ Hasan Eren vd., *Türkçe Sözlük*, C. 1- 2, Türk Dil Kurumu, Ankara, s. 58; Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1983, s. 8; Ömer Asım Aksoy vd., *Tarama Sözlüğü*, C. 1, Türk Dil Kurumu, İstanbul 1995, s. 111; Annamaria von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akahın, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000, s. 260; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1987, s. 759.

⁸ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1968, s. 12.

⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*, C. 4, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu, Ankara 1992, s. 21.

¹⁰ Caferoğlu, *age*, 12.

¹¹ Aksoy vd, *age*, 112.

¹² Karl Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, çev. Kemal Aytac, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992 s. 20.

¹³ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, C. 1, Türk Dil Kurumu, Ankara 2021, s. 35.

üzere yiğit, cesur ve kahraman anlamında başlangıçta “bagatur”, daha sonra “bahadır” kelimelerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Türkler arasında yiğit, kahraman, babayiğit karşılığında “cilasun” adlandırması kullanılıyordu.¹⁴ Yiğit, delikanlı karşılığında “igid” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Cilasun, cesur, yiğit anlamlarında “iriz” bulunuyordu. Cesur, kahraman anlamında “kakız” kelimesi kullanılmış durumdadır.¹⁵ Yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı ise “kür” kelimesinin karşılığıydı.¹⁶ Yiğitlere verilen ongun için “sökmen” tabiri bulunuyordu. Kahramanlaşmak, kendini kahraman saymak anlamında ise “sökmenlen” tabiri kullanılıyordu. Bu bağlamda yiğit, kahraman karşılığı “sökmen” için söz konusuydu.¹⁷ Yılmaz, yiğit, bahadır için “tıtrak” tabiri kullanılıyordu.¹⁸ Cesur savaşçılar, yiğit savaşçılar için “yılıpagut” tabiri kullanılıyordu.¹⁹

Er, kavram olarak Türkler tarafından çok uzun zaman sürecinde sık bir şekilde kullanılmış durumdadır. Er kelimesi “kahraman, yiğit, asker, nefer, işini iyi bilen, yetenekli, koca” anlamına gelmektedir.²⁰ Er kelimesi yalnız olarak kullanıldığı gibi başka kelimelerle birlikte de yer almaktadır. Buna örnek olarak “er adam”, “er kardaş”, “er oğlan” ile “er oğlu” vb. gösterilebilir. Erkek “er adam”, erkek kardaş “er kardaş”, erkek çocuk “er oğlan”, asilzade “er oğlu” anlamlarında kullanılmaktadır.²¹ Yiğit, kahraman, asaletli er için “eren” deniliyordu. Yine er kelimesiyle bağlantılı olmak üzere “bahadır, güçlü, kuvvetli” kelimelerinin karşılığı “erklig” idi.²² Dayanıklı ve yiğit adamlar için “kurç eren” tabiri kullanılıyordu.²³

Türk çevresinde yiğitlik ve kahramanlık ifade eden çok sayıda kavramdan başka güç, kuvvet, cesaret ve atılganlık karşılığında yukarıda adlarını saydığımız yırtıcı hayvan ve kuşlar da kayda değer bir yer tutmaktadır. Bu tür yırtıcıların adları Türkler arasında çok erken dönemlerden başlamak üzere şahıs ad ve ünvanı olarak kullanılmış durumdadır. Hatta kaynaklarda hem şahıs adı hem de rütbe ve ünvan olarak kullanıldıklarına işaret edilmektedir.

Türk çevresinde adlandırmalarda arslan adı yoğun olarak görülmektedir. Çok eski dönemlerden itibaren hem hayvan hem de insan adlandırmasında “arslan” yerini almış durumdadır.²⁴ Arslan, birçok kültür çevresinde olduğu gibi Türkler arasında da güç, kuvvet timsali olarak yerini almıştır. Arslan, Türklerin askerî hayatında ön plana çıkmış ve Gök Türkler Sind-Hint tarafına gerçekleştirdikleri fetih harekâtından sonra arslanları sürüler halinde düşmanlarına karşı saldırtmayı öğrenmişlerdir.²⁵ Türkler kendi askerlerini düşman askerleri karşısında “arslan” gibi görmüşlerdir. Bu bağlamda Delhi Sultanlığı’nda genel anlayışa göre “Türk karşısında Hindu, arslan karşısında ceylan gibi” görülmekteydi.²⁶ Türklerin yaşadığı çevrede Uygur, Karahanlı ve Selçuklularda arslan adı hükümdar ve diğer devlet yöneticileri tarafından isim olarak kullanılmıştır. Arslan adı başka isimlerle birlikte “Ak Arslan, Alp Arslan, Gök Arslan, Kara Arslan, Kutlu Arslan” vb. şekilde kullanılmış durumdadır.²⁷

Türkler tarafından adlandırmalarda kullanılmış hayvanlardan biri de tongadır. Tonga adı “yiğit, kahraman, kuvvetli, şevketli” anlamlarında kullanılmıştır. Tonga adına rütbe ve ünvan şeklinde de rastlanmaktadır. Güçlü, kuvvetli anlamında “tongalık” kavramı da kullanılıyordu.²⁸ Tonga “bebür” olarak da bilinmektedir. Bebür için “kaplan cinsinden bir hayvanın adıdır” denilmektedir.²⁹ Kaplan için, “kedigillerden, enine siyah çizgili, koyu sarı postu olan, Asya’da yaşayan çevik ve yırtıcı bir hayvan” şeklinde bir tanımlama yapılmaktadır.³⁰ Oldukça büyük ve kediye benzeyen kaplanın üst tarafı yol yol tüylüdür. O, saldırdığında derisindeki tüyleri kabarmakta ve korkunç bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Kaplandan arslanın dahi korktuğu ifade edilmektedir.³¹ Kaplan derisinden kürk yapılmakta, savaş esnasında derisi kahramanlar tarafından giyilmektedir. Bir kişi, bu giysiyle suya temas ettiğinde ıslanmaz, ateşe maruz kaldığında yanmaz ve herhangi bir savaş silahının etkisine karşı korunur. Türkçe “böbür” ismi ise “beber” isminden alınmış durumdadır.³²

¹⁴ Ergin, *age*, s. 66.

¹⁵ Caferoğlu, *age*, s. 90, 97, 162.

¹⁶ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 324- 325.

¹⁷ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 444, C. 2, s. 278.

¹⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 468, C. 2, s. 217.

¹⁹ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2014, s. 188.

²⁰ Eren vd, *age*, s. 460.

²¹ Dilçin, *age*, s. 84.

²² Caferoğlu, *age*, s. 74.

²³ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 343.

²⁴ Grönbech, *age*, s. 12

²⁵ Emel Esin, “İlteriş Kağan”, *Erdem*, 2/ 2, Ankara 1986, s. 179- 180.

²⁶ Kafesoğlu, *age*, s. 276.

²⁷ Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C. 2, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı İstanbul 1999, s. 771- 878.

²⁸ Caferoğlu, *age*, s. 246.

²⁹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C.3, 368.

³⁰ Eren vd, *age*, s. 787.

³¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2004, s. 75.

³² Mütercim Asım Efendi, Mütercim Asım Efendi, *Burhan-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk- Derya Örs, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000, s. 54.

ESKİ TÜRKLERDE ASKERİ ADLANDIRMALAR

Türk çevresinde adlandırmalardan biri olan kurt, eski Türkçe olarak “böri” şeklindedir. Kurt adı yazılı kaynaklarda başlangıçta “böri” olarak geçiyordu.³³ Oğuzlar, böri için kurt adını kullanmışlardır.³⁴ Kurt atılganlık, yırtıcılık ve cesareti ile Türkler için askerî açıdan bir model olmuştur. Kurt adını Türkler hem ad hem de ünvan olarak kullanmışlardır. Bu isim yalnız olduğu gibi başka isimlerle de kullanılmış durumdadır. Karahanlı, Çağataylı, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçukluları böri adını devlet yönetiminde bulunanlarda, özellikle Tiginlerde kullanmışlardır. Bu isim “Ak Böri, Al Böri, Böri Bars, Böri Tigin, Çocuk Böri Şenun, Gök Böri Kökey, İl Böri, Kök Böri” vb. şekillerde kullanılmış durumdadır.³⁵

Türk çevresinde dikkati çeken adlandırmalar arasında “boka”, yani “boğa” da bulunmaktadır.³⁶ Türklerin hayatını sürdürdüğü İç Asya’da boğa, özellikle yüksek zirvelerde tüylü olanı “kutuz” olarak biliniyordu ve bir kuvvet timsali kabul ediliyordu. Eski Türkçede “buka” ve “ud” denen öküz ile kutuz Türklerin sosyal, iktisadi ve askerî hayatında önemli bir yer tutuyordu.³⁷

Türk çevresinde bars, yani “pars”, burslan “bebür” olarak biliniyor.³⁸ Türkler bu hayvanı da “güç, kuvvet” timsali olarak görüyordu. Türkler, ejderhaya “büke” adını vermektedir.³⁹ Bu büke adı kahraman, cesur anlamına da geliyordu.⁴⁰

Türklerin kültür ve mitolojilerinde de olduğu gibi askerî hayat ve kahramanlıklarında da yırtıcı kuş adlarını kullanmışlardır. Türk çevresinde en kayda değer yırtıcı kuş adlandırması olarak “toğrı” adı görünmektedir. Toğrı, günümüz adlandırmasıyla tuğrul için kaynaklarda “bin kaz avlar, yalnız bunlardan birini yer” denilmektedir.⁴¹ Burada bir taraftan yırtıcılık, diğer taraftan ise kahramanlık söz konusu olmaktadır. Ayrıca Türk kahramanlık adlandırmalarında “karakuş, laçın, toğan ve turumtay” gibi yırtıcı kuş adları dikkati çekmektedir. Bu bağlamda şahin ve yiğit adam anlamında “laçın” adlandırması bulunuyordu. Yırtıcı bir kuş ve erkek adı olarak “turumtay” adı geçmektedir.⁴² Bunun kartal ailesinden bir kuş olduğu yırtıcılığından dolayı anlaşılabilir.

2. Savaş, Saldırı ve Savunma ile İlgili Adlandırmalar

Türklerin hayatı hep insanın insanla, insanın hayvanla ve insanın tabiatla mücadelesi şeklinde geçmiştir. Bundan dolayı Türkler savaş ve savaş sanatıyla ilgili çok sayıda kavram kullanmışlardır. Türkler arasında savaş anlamında “çoğrı” kelimesi kullanılıyordu.⁴³ Dövüşme, savaş, vuruşma anlamında ise “döğüşme” kavram olarak bulunuyordu. Kavgı, gürültü, döğüş, savaş anlamında ise “gavga” tabiri dikkati çekiyordu.⁴⁴ Kırış, kırma, öldürme, savaş için “kırış” deniliyordu.⁴⁵ Savaş, çatışma karşılığında “sançış” kavramı vardı.⁴⁶ Savaş, muharebe karşılığında kavram olarak “sünüş” kullanılıyordu. Çatışma karşılığında ise “tegiş” bulunuyordu.⁴⁷ Aynı şekilde savaş, harp, mücadele karşılığında kavram olarak “tütüş” vardı.⁴⁸ Savaş, cenk için “tokuş” ve döğüş, vuruş için “uruğ” kavramları bulunuyordu. Savaş, mücadele içinse “uruş” kavramı kullanılıyordu.⁴⁹ Savaş yeri anlamında “tokuşlaş” kelimesi vardı.⁵⁰

Hayatı hep mücadele ve savaşla geçen Türkler, düşmanları için de çeşitli kavramlar kullanmaktaydılar. Türkler arasında düşman kelimesinin karşılığı “yağrı” idi.⁵¹ Gizli düşman anlamında ise “kır-yağrı” kavram olarak kullanılıyordu.⁵² Esir, tutsak ve rehin karşılığında “bulun, tutgun, tutuğ” kavramları yer alıyordu.⁵³ Rehın için

³³ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006, s. 12.

³⁴ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 342.

³⁵ Sümer, *age*, s. 771- 878.

³⁶ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 2, s. 79, C. 3, s. 226.

³⁷ Emel Esin, “Kotuz: İkinci Köktürk Sülalesinin Tamgası”, *Erdem*, 1/1 Ankara 1985, s. 126- 127.

³⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 344, C. 4, s. 118.

³⁹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 123.

⁴⁰ Orkun, *age*, s. 789.

⁴¹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 632.

⁴² Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 410, C. 3, s. 243.

⁴³ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 15.

⁴⁴ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, C. 1, Türk Dil Kurumu, Ankara 2021, s. 95, 132.

⁴⁵ Ergin, *age*, s. 182.

⁴⁶ Grönbech, *age*, s. 160.

⁴⁷ Tekin, *age*, s. 168, 173.

⁴⁸ Caferoğlu, *age*, s. 260.

⁴⁹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 634- 635, 699.

⁵⁰ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 634.

⁵¹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 726.

⁵² Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 364.

⁵³ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 115, 662- 663.

“tutkug” deniliyordu.⁵⁴ Rehin kelimesinin karşılığı aynı zamanda “tutsak” idi.⁵⁵ Savaşta kendiliğinden teslim olma durumu için ise “içik” kavram olarak kullanılıyordu.⁵⁶

Türkler karışıklık ve düşman gelmesinden dolayı halk arasında yaşanan korku için de adlandırmalarda bulunmuşlardı. Karışıklık karşılığında “bulgak” kelimesi vardı.⁵⁷ Düşman gelmesi yüzünden halka düşen korku karşılığında “beling” kelimesi kullanılıyordu.⁵⁸ Düşmanın gelmesiyle bir yerde yaşayan halkın korku ve dehşete kapılmasına “kıyım” deniliyordu.⁵⁹ Düşman gelmesi yüzünden halk arasında ürküntü için ise “tezgi ve tezik” kavramları kullanılıyordu.⁶⁰ Düşmanın halk arasına saldırdığı korkuyla kale ve sığınaklara kaçmalarına “ürkün” deniliyordu.⁶¹

Türkler düşman saldırısı karşısında savunmaya yönelik kavramlar da geliştirmişlerdi. Bu bağlamda savunmayla ilgili kavramlar Türkler arasında fazlasıyla bulunuyordu. Türkler düşmana karşı kendilerini savunmak ve korumak için korunaklı yerler seçiyordu. Onlar, doğal korunaklı yerleri insan eliyle daha da korunaklı hale getiriyordu. Türkler yerleşim yerlerini hem doğal korunağı olan yerlere yapmakta hem de korunurluk özelliğini daha da artırmaktaydılar.

Türkler kale için “kurgan” kavramını kullanıyordu.⁶² Bu kavram korunaklı yerleşim yerini ifade etmekteydi. Türkler yerleşim yerleri için “balık, kent, ordu” kavramlarını da kullanmışlardır. Bu bağlamda kale ve şehir “balık” anlamında kullanılmıştır.⁶³ Türkler hakanın oturduğu şehir, payitaht için ise “ordu” kavramını kullanmıştır.⁶⁴ Duvar, dam, kale için “tam” denildiği bilinmektedir. Üzerinde burçları bulunan kale için ise “ükeklig tam” kavramı kullanılmıştır. Büyük kapı ve kale kapısına “kapga” deniliyordu.⁶⁵

Ülke içinde güvenliği sağlamaya ve ani düşman baskınlarını önlemeye yönelik olmak üzere uygun yerlerde içinde daimî nöbetçiler bulunan ateş kuleleri yer alıyordu. Türkler bu kulelere “kargu” adını vermektedir.⁶⁶ Söz konusu kuleler dağların tepesine yapılıyor ve düşmanlar geldiğinde bütün herkesin hazır bulunmasını sağlamak amacıyla üzerine ateş yakılıyordu.⁶⁷ Bu tür gözetlemeye yönelik kuleler için “küzet” kelimesi de yer alıyordu. Kule görevlilerine gözetici, koruyucu manasında “küzetçi” deniliyordu.⁶⁸ Bu tür kuleler, ordunun ileri karakolu olarak kullanılıyordu. Stratejik açıdan önemli yere sahiplerdi. Kilometrelerce uzaktaki düşmanın hareket durumu kısa zamanda merkeze bildiriliyordu.⁶⁹ Günümüz araştırmalarının gösterdiği üzere kulenin üzerine yakılan ateş dumanı sayesinde haberleşme uzaklığı gündüz 170 kilometre olarak tespit edilmiş durumdadır.⁷⁰ Bu uzaklık düşmanın süvari birliklerinin merkeze ulaşabilmesini zorlaştırmaktaydı. Bundan dolayı düşmana karşı önlem almak için yeterli zaman bulunuyordu.

Türkler arasında gözetleme ve koruyuculukla uğraşanlar için “karakçı” kavram olarak kullanılmaktaydı.⁷¹ Nöbetçi veya bekçinin kale ve atı korumasına yönelik uyanık olması için kullanılan söze “sak-sak” deniliyordu. Söz konusu kavram nöbetçi, koruyucu anlamında kullanılan bir tabirdi.⁷² Uyanık, çabuk duyan, tetikte, ihtiyatlı ve müteyakkız anlamında “sak” kelimesi kullanılıyordu.⁷³ Bu kavram dikkatli anlamına da gelmekteydi.⁷⁴ Emin ve mahfuz olan için de “sak” kavramı kullanılıyordu. Sakınmak ve saklamak fiillerinin de “sak” köküyle bağlantısı bulunuyordu.⁷⁵ Bu açıklamalardan hareketle nöbetçinin kendisini, atını ve kaleyi koruması için dikkatli ve uyanık olması anlamında “sak-sak” tabirinin kullanıldığı söylenebilir.

⁵⁴ Caferoğlu, *age*, s. 255.

⁵⁵ Grönbech, *age*, s. 201.

⁵⁶ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 192.

⁵⁷ Tekin, *age*, s. 135.

⁵⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 370.

⁵⁹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 168.

⁶⁰ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 387, 429.

⁶¹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 108.

⁶² Caferoğlu, *age*, s. 187.

⁶³ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, 379, C. 4, s. 300.

⁶⁴ Orkun, *age*, s. 824.

⁶⁵ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s.159, 425.

⁶⁶ Abdulkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari- Askeri Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 99

⁶⁷ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 426.

⁶⁸ Caferoğlu, *age*, s. 125.

⁶⁹ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, C. 2, ODES Ltd Şti Kültür Yayınları, Ankara 2010, s. 105.

⁷⁰ Ahmet Taşağıl, “Türk Askeri Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu”, *Hunlardan Günümüze Türk Askeri Kültürü*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 144.

⁷¹ Donuk, *age*, s. 99.

⁷² Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 333.

⁷³ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1983, s. 177.

⁷⁴ Gabain, *age*, s. 292.

⁷⁵ Mehmet Canatar, “Yat, Yatak, Yatgak, Sak, Sakçı ve Savul, Savur Tabirleri Üzerine”, *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, haz. Gülden Sarıyıldız-Niyazi Çiçek vd, Etkin Kitaplar, İstanbul 2011, s. 53.

3. Savaş Araç ve Gereçleriyle İlgili Adlandırmalar

Askerî açıdan bakıldığında Türkler arasında at en önemli savaş aracıydı. At sayesinde Türkler uzak ülkeleri ele geçirebiliyor ve kendi hız taktiklerini oluşturup, geliştirebiliyor. Türkler at dörtlüyle giderken dört bir tarafa rahat bir şekilde ok atabiliyorlardı. Onların bu başarısı yerleşiklerin ağır ve hareket kabiliyeti sınırlı orduları karşısında fark ediliyordu. Türkler düşmanlarının karşısında değişik yönlerde ok atıyor ve saldırıp sonra birden geri çekiliyordu. Düşmanlarının saf düzenini bozduklarında saldırılarını yoğunlaştırıyorlardı. İnsanların karşısında fırtına gibi görünüp, uçan kuş sürüleri gibi kaybolmaları dikkat çekiyordu. Atlı birlikler son zamana kadar ok ve yayı başlıca silah olarak kullanıyordu.⁷⁶ Bu bağlamda Türklerin savaşlarda başarıları büyük ölçüde at sayesinde mümkün olabiliyordu.

Bu sayılanlardan hareketle Türkler arasında en fazla kavram şüphesiz atla ilgiliydi. Savaş atı için “ulaga” kavramı kullanılıyordu. Koşucu, yüğruk at ise “yügürgen at” olarak adlandırılıyordu.⁷⁷ Hakan savaşa katılan askere binmesi ve savaş sonrasında geri vermesi kaydıyla at veriyordu. Savaşa katılan askere verilen bu tür at için “tuğrağ” kavramı kullanılmaktaydı. Bunun için kullanılan kavramlardan biri de “tugzağ” idi.⁷⁸ Çok hızlı koşan, başka atları geçen at “ozgan at” olarak adlandırılıyordu. Koşularda ve çeşitli yarışlarda önde giden, diğer atları geride bırakan ata ise “ozuk at” deniliyordu.⁷⁹ Yabancı aygırla evcil kırsağın birleşmesinden olan at için “arkun” kavramı kullanılıyordu. Bütün koşu ve yarışları en fazla bu at türleri kazanmaktaydı.⁸⁰ Büyük ölçüde savaşlarda “ozgan” ve “arkun” at türlerinden yararlanılıyordu. Bu bağlamda savaş esnasında iyi cins atlar kullanılıyordu.

Türkler savaşlarda her renkten iyi cins savaş atından yararlanmaktaydılar. MÖ 203'te, Pe-teng kalesi yakınlarında Çin ordusu, Asya Hun ordusu tarafından kuşatılmıştı. Hun ordusu 400 bin atlıdan oluşmaktaydı. Hunlar kuşatma esnasında “kuzeye yağız atları, batıya ak atları, güneye doru atları, doğuya demir kırkı atları” yerleştirmişlerdi.⁸¹ Türkler atları yönlerin renklerle temsiline uygun şekilde dizmişlerdi. Bu bağlamda eski Türk anlayışında “ak” batı, “gök” doğu, “kara” kuzey ve “kırmızı” güneyle temsil edilmekteydi.⁸²

Önce de belirttiğimiz üzere, büyük Türk devletlerinin kurulmasında at, savaşlarda manevra kabiliyeti, hız ve gücüyle önemli bir yer tutmuştur. Türkler atı adeta kendileriyle birlikte savaşan bir silah arkadaşı olarak görmüşlerdir. Bu itibarla Orhun Yazıtlarında atların kahramanlık, renk ve cinslerinden oldukça fazla söz edilmektedir. Köl Tigin'in binmiş olduğu atların “Boz”, “Ögsiz” ve “Azman Ak” şeklinde adlandırılması Türklerin ata verdiği değeri anlamak açısından kayda değerdir.⁸³

Türklerde ata dair kavramların çokluğunun yanında at donanımıyla ilgili kavramların da fazlalığı ve gelişmişliği dikkati çeker. Atın daha iyi kullanımı, özellikle attan daha fazla yararlanılması at donanımıyla ilgili gelişmeleri zorunlu kılmıştır. Bu alanda çok sayıda Türkçe kültür kelimesi Türklerde at biniciliğindeki gelişmelere paralel olarak gelişim seyri izlemiştir. Bu gelişmeler erken dönemlerden başlamak üzere devam etmiş, at donanımıyla ilgili zengin bir kelime kültürü oluşmuştur. Atın araba koşum takımından ziyade binit olarak kullanımıyla ilgili donanım kavramları daha fazla önem taşımaktadır.

Türklerde binit takımının başında “eyer” gelmektedir. Bu kelime eskiden de “eyer” şeklinde söyleniyordu.⁸⁴ Eyer çeşitli parçalardan oluşmaktadır. Bunlardan birini eyerin daha çok ahşap unsurları için kullanılan “kaltak” oluşturuyor. Kaltak, yan tahtalar, kaş ve köpçükten meydana geliyor. Kaş “eyerin ön kaşı” ve “eyerin arka kaşı” olarak ikiye ayrılıyor.⁸⁵ Eyerin ön ve arka yastıkları için ise “köpçük” kavramı kullanılıyor.⁸⁶ Eyerin bu ana unsuru dışında örtüsü de vardı. Buna “örtük” deniliyordu. Ayrıca yine eyer örtüsü için “çitken” tabiri de kullanılıyordu.⁸⁷ Eyerin ana unsurlarından biri olarak “kolan” biliniyor. Kolan eyeri atın üzerinde sağlam tutmak için kullanılıyordu. Eyerin solunda kolanın halkası geçirilerek dile bağlanan enli kayışa ise “otgun” deniliyordu.⁸⁸ Kolan atın karnının altından geçirilerek eyer sağlamlaştırılıyor. Eyerin önemli unsurlarından biri de “kömüldürük” idi. Kömüldürük at göğsüğü anlamında kullanılmıştı.⁸⁹ Bu, eyerin arkaya kaymaması için takılan kayıştı. Terki bağları da bulunuyordu. Terki eyerin arkasındaki mekândı. Atın sağrısının

⁷⁶ Şerif Baştav, “Eski Türklerde Harp Taktiği”, *Türk Kültürü*, 22, Ankara 1964, s. 45.

⁷⁷ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 54, 172.

⁷⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 462.

⁷⁹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 174, 458.

⁸⁰ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 107.

⁸¹ Johan Jacob Maria De Groot, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, C. 1, Walter de Gruyter, Berlin 1921, s. 63.

⁸² Omaljen Pritsak, “Orientierung und Farbsymbolik”, *Saeculum*, C. 5, München 1954, s. 377.

⁸³ Ahmet Caferoğlu, “Türk Onomastiğinde At Kültürü”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, İstanbul 1953, s. 204.

⁸⁴ Ergin, *age*, s. 108.

⁸⁵ Sümer, Faruk, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, s. 68- 71.

⁸⁶ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 478.

⁸⁷ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 103, 435.

⁸⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 407.

⁸⁹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 17, 530.

üzerinde bulunan örtüye “sağrı örtüsü” deniliyordu.⁹⁰ Eyerin ana unsurlarından biri “kusurgun” idi. Bu kelime zamanla “kuskun” şekline dönüşerek kullanılmıştır.⁹¹ Eyerde “teğelti” de bulunuyordu. Teğelti kaltağa sırımlar ile sıkıca bağlanmış, üstü meşin kaplı kalın ve geniş keçe parçasıydı. Atın sırtını vurmaya karşı koruma amacına yönelik yapılmıştı.⁹² Terlik kelimesinin başka anlamları da bulunmakla birlikte eyer altındaki keçe manası da bulunuyordu. Bu kapsamda eyerin bir unsuru olarak dikkati çekiyordu.⁹³ Eyerin en temel unsurlarından biri de “üzengi” idi. Üzengi eyerde ayakları dayamak için yapılmış demir basamaktı.⁹⁴ Üzengi, “özengi” adıyla da biliniyordu. Eyerin sağında ve solunda sağlam bir şekilde eyere tutturulmuştu.

Türklerde binit takımları arasında eyerden sonra “gem” de özel bir yer tutuyordu. Gem için Türkçe “oyan” kavramı eskiden kullanılıyordu.⁹⁵ Ayrıca at gemi için “yügen” kavramı da biliniyordu.⁹⁶ Gem yapan kişi için ise “yügençi” deniliyordu. Atın başına geçirilen kayıştan başlık, oyan için ise “üygen” kavramı kullanılıyordu.⁹⁷ Gem tabiri hem gem demiri hem de bütünü için kullanılıyordu. Gemle bağlantılı “tizgin” kelimesi dikkat çekiyor. Günümüzde de dizgin şeklinde kullanılıyor.⁹⁸ Ayrıca doğrudan at yuları anlamında “yular” kavramı kullanılıyor.⁹⁹

Türklerde atın en önemli donanımlarından biri de naldır. Atın toynağının korunmasında nal en önemli yeri tutmaktadır. Türklerin nalı ne zaman kullanmaya başladığı hususunda kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Atın tırnağı için “tuyağ” denildiği bilinmektedir.¹⁰⁰ Tuyağın eskiden Türkçe “tuyuk” olarak bilindiği dikkati çekmektedir. Nal da “tuyuk” ya da “tuyukluk” kelimesiyle ifade ediliyordu.¹⁰¹ Eski Türkçede “toyukçım” kelimesinin de nalband olabileceği ileri sürülmektedir.¹⁰² Nal için “bakanak” kelimesinin kullanılmış olduğu da görülmektedir.¹⁰³ Ayrıca Türklerin atlarını nalladıklarını arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan buluntular açık bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁰⁴

Atla ilgili bu temel unsurlardan başka “kamçı, köstek ve okruk” kelimelerinden de söz edilebilir. Kamçı, eski Türkçede “kamçı” şeklinde geçmektedir. Kamçı ile vurmak, kamçılama içinse “kamçıla” fiili bulunmaktadır.¹⁰⁵ Kamçıya “berge”, “bergü”, “berke” de deniliyordu.¹⁰⁶ Köstek de eski Türkçe bir kelimedir. Atın ön ayaklarına vurulan kösteğe “köstük tuşağ” deniliyordu. Hayvanın ön ayaklarını köstekleme işine “kösür” deniliyordu. At ayağına vurulan bukağı, kösteğe ise “tuşağ” denilmekteydi.¹⁰⁷ Atı otlakta yakalamak için kullanılan Türk kemendinin adı “okruk” idi.¹⁰⁸

Türkler atın görünümü, dış etkilerden korunması ve süslemesine de önem verilmekteydi. Bu bağlamda atın süslemesi ve nazarlığı dikkat çekilmekteydi. Atların eyerlerine, kemerin başına ve tokalara altın ve gümüşten işlemler yapılmıyordu. Bu işlemlere “üstem” deniliyordu.¹⁰⁹ Şüphesiz gerdanlık şeklinde atın boynuna takılan süsler bulunuyordu. Bunlar değerli taş, aslan tırnağı ve muska gibi şeylerden ibaretti. Bu takılan şeylere Türkler tarafından “monçuk” deniliyordu.¹¹⁰ Bunların atı koruduğuna inanılıyordu. Monçuk kavramı da günümüzde bonçuk, yani boncuk anlamındaydı.

Türkler nasıl ki nazarlıkla manevi anlamda atlarının korunmasını sağlamışlarsa, maddi olarak da zırhla korumaktaydılar. Türkler zırh için “yarık” kelimesini kullanıyordu. Zırhlamak içinse “yarlıkanmak” kavramı kullanılıyordu.¹¹¹ Bu kavram insan zırhını ifade etse de at için de geçerli idi. Savaş atlarına savaşa çıkacağı zaman zırh giydiriliyordu. Bunlar tıpkı insan zırhı gibi atı koruyacak şekilde yapılmışlardı. Atın bedeni ve başını düşman silahlarının etkisinden korumaktaydı. At zırhları da genelde pullu zırh olarak yapılmış ve metal parçalar deri üzerine tutturulmuştu.

⁹⁰ Sümer, *age*, s. 80- 82.

⁹¹ Sümer, *age*, s. 83.

⁹² Sümer, *age*, s. 83.

⁹³ Sümer, *age*, s. 88.

⁹⁴ İbni Mühenna, *İbni Mühenna Lugati*, haz. Aptullah Battal, Türk Dil Kurumu, Ankara 1997, s. 83.

⁹⁵ Sümer, *age*, s. 84- 85.

⁹⁶ Grönbech, *age*, s. 236.

⁹⁷ İbni Mühenna, *age*, s. 82.

⁹⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 339, 424.

⁹⁹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 2, s. 9, 28.

¹⁰⁰ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s.165.

¹⁰¹ Orkun, *age*, s. 266.

¹⁰² Orkun, *age*, s. 489- 490.

¹⁰³ Caferoğlu, *Uygur Lehçesi Sözlüğü*, s. 31.

¹⁰⁴ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türkler'de Evcil Hayvanların Tarihçesi*, Yeni Matbaa, Ankara 1954, s. 15.

¹⁰⁵ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 417.

¹⁰⁶ Caferoğlu, *age*, s. 39.

¹⁰⁷ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 479.

¹⁰⁸ Sümer, *age*, s. 119.

¹⁰⁹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 107.

¹¹⁰ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 475.

¹¹¹ Caferoğlu, *age*, s. 287.

ESKİ TÜRKLERDE ASKERİ ADLANDIRMALAR

Türk çevresinde en kayda değer savaş gerci yay-ok idi. Yay ve ok ayrı adlandırılmakla birlikte bir savaş gercinin bileşenleriydi. Asıl silah yay, mermi durumunda olan ise oktu. Bu her iki unsur birbirini tamamlamaktaydı. Yay olmadan ok, ok olmadan ise yay bir anlam ifade etmemekteydi. Ancak sonuç alma işi okla sağlandığından ok adı biraz daha ön plana çıkmış durumdaydı.

Türkler arasında yay-ok ile ilgili birçok kavram ortaya çıkmıştı. Türklerin kullandığı yaylar “katınc” olarak bilinen bileşik yay tipleriydi. Yay “ya, yaa” şeklinde adlandırılıyordu.¹¹² Yayların ahşap ve kemikten oluşan kısımlarının dışında kiriş kısmı bulunuyordu. Bunun için “kiriş, yay kirişi, yay” tabiri kullanılıyordu.¹¹³

Okla ilgili kavramlar arasında “başak” bulunuyordu. Ok ve mızrağın uç tarafına geçirilen demir, temren; ok temreni, ok başlığı kavramları bunun için kullanılıyordu. Ok ucuna geçirilen temren oyuğu halkası içinse “bori” deniliyordu.¹¹⁴ Ok temrenin şişkince olan yeri “cırguy” olarak biliniyordu.¹¹⁵ Okun kirişe takılan kertiği “gez” idi.¹¹⁶ Ok temreni üzerine sarılan sıırım “tili” olarak biliniyordu. Ok yeleşti anlamında “yük” kavramı kullanılıyordu.¹¹⁷

Yay-ok konulan mahfazalar için de çeşitli adlandırmalar bulunuyordu. Sadak için “kiş ve kiş kurugluk” kullanılan kavramlardı.¹¹⁸ Okdan, içine ok konulan kap için “keş” denilmekteydi.¹¹⁹ Okluk, okların konduğu mahfaza için ise “bilük” denilmekteydi.¹²⁰ Yay konulan kap için “yosuk” kavramı da kullanılıyordu.¹²¹

Oklar boyut ve kullanım amaçlarına göre de adlandırılıyordu. Bir çeşit küçük ok için “çığılvar oku” deniliyordu.¹²² Öğrenmek amaçlı, temrensiz ve üzerinde yuvarlak tahta parçası olan ok için “kalva” kavramı kullanılıyordu.¹²³ Büyük ölçüde başlangıçta bazı hedeflere nişan almada bu oklar kullanılıyordu. Nişan alma anlamında ise “amaç ve amaçlık” kavramları bulunuyordu.¹²⁴

Türkler zehirli okları uzun zaman diliminde kullanmışlardır. Temreni ağıya bulandırılmış ok manasında “katutluğ ok” tabiri kullanılıyordu.¹²⁵ Türkler tarafından ıslıklı okların kullanıldığı da biliniyor. Kaşgarlı Mahmud bunu açıklarken “sokım” adı verilen bir düzenekten söz etmektedir. Bunun için çam kozası şeklinde kesilerek içi oyulan ağaç parçasının üç taraftan delinmek suretiyle okun üzerine konulduğunu belirtir.¹²⁶ Bu açıklamadan ıslıklı okun ıslık çıkaran parçasının nasıl yapıldığı anlaşılabilir. Büyük ölçüde ıslıklı okla da bağlantılı kavramlardan biri “ötkün” kelimesidir. Çok delen, çok işleyen, çok geçen, delici, işleyici veya çok öten, çok ses çıkaran anlamında “ötkün” tabiri kullanılmıştır.¹²⁷ ıslıklı oklar havada giderken sokımın bir tarafından giren diğer tarafından çıkan rüzgârın çıkardığı sestense dolayı “ıslıklı, vızıldatılı, vızıldayan” oklar olarak adlandırılmıştır.

Türk çevresinde balta karşılığı olarak “baldu” kavramı kullanılmıştır.¹²⁸ Balta anlamında “baltur” da bulunuyordu.¹²⁹ Küçük balta, nacak için “kerki” deniliyordu.¹³⁰ Bıçak için “bıçek” tabiri kullanılıyordu.¹³¹ Bıçak, bıçkı için “bı, bıçak, bıçgu” da deniliyordu. Bıçkı karşılığında “irpek” de kullanılıyordu.¹³² Kılıç eskiden beri “kılıç” olarak biliniyordu.¹³³ Hançer anlamında “bügte, bükte” tabiri kullanılıyordu.¹³⁴ Mızrak, kargı için “süngü, süngü” deniliyordu.¹³⁵ Ucuna bir ipek parçası takılan mızrak içinse “batrak” deniliyordu. Savaşlarda mızrak ve bayrakların uçlarına ipek kumaş takılıyordu. Bunun için “tağuk” tabiri kullanılıyordu.¹³⁶ Mızrak için “yasiç” kavramı kullanılıyordu.¹³⁷

¹¹² Grönbech, *age*, s. 213.

¹¹³ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 332.

¹¹⁴ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 220.

¹¹⁵ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 241.

¹¹⁶ Ergin, *age*, s. 118.

¹¹⁷ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 623, 821.

¹¹⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 334.

¹¹⁹ Grönbech, *age*, s. 100.

¹²⁰ Ergin, *age*, s. 50.

¹²¹ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 898.

¹²² Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 493, 494.

¹²³ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 426, 528.

¹²⁴ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 52, 150.

¹²⁵ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 2, s. 284.

¹²⁶ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 397.

¹²⁷ Ergin, *age*, s. 246.

¹²⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 14.

¹²⁹ Caferoğlu, *age*, s. 32.

¹³⁰ Grönbech, *age*, s. 99.

¹³¹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 90.

¹³² Caferoğlu, *age*, s. 40, 97.

¹³³ Caferoğlu, *age*, s. 174, Grönbech, *age*, s. 102.

¹³⁴ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. IV, s. 124.

¹³⁵ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 349, C. 2, s. 264, C. 3, s. 337.

¹³⁶ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 75, 572.

¹³⁷ Orkun, *age*, s. 887.

Türk çevresinde savunma gereçleriyle ilgili adlandırmalar da vardı. Vücuda giyilen zırh için kullanılan tabir “say” idi. Zırh için “yarık” tabiri de kullanılıyordu. Zırh, cebe “kübe yarık”, demir göğüslük ise “say yarık” idi. Demir başlık, tulga karşılığında “yaşuk” tabiri bulunuyordu.¹³⁸ Zırh karşılığında “tulguga” kullanılan bir kavramdı.¹³⁹ Örne zırh için “kübe” deniliyordu.¹⁴⁰ Demir başlık, miğfer, tolga karşılığında kullanılan tabirler “ışuk ve tugulga” idi.¹⁴¹

4. Askerî Teşkilat ve Taktikle İlgili Adlandırmalar

Türk askerî yapılanmasında ordu atlı ve yayalardan oluşuyordu. Türkler farklı amaçlar için askerî birlikler oluşturmuşlardı. Türk askerî yapılanmasında ilk sırada atlı birlikler bulunuyordu. Bu nedenle at ve süvarisiyle ilgili çeşitli kavramlar kullanılmış durumdadır. Atlı ve süvari karşılığında “atlıg ya da atlığ” kavramı bulunuyordu.¹⁴² Atlı için “atlu”, atlı kişi, süvari içinse “atlu asker” adlandırmaları vardı.¹⁴³ İkinci grubu yaya birlikleri oluşturuyordu. Yaya için “yadağ” deniliyordu.¹⁴⁴ Bozkırda yaya birlikleri fazla kullanılmıyordu. Bundan dolayı yaya birlikleri çok azdı.

Türk askerî yapılanmasında “sü” eski kavramlardan biriydi. Bu kelimenin birincil anlamı asker idi.¹⁴⁵ Sü kavram olarak ordu manasına da gelmekteydi.¹⁴⁶ Asker anlamında “çeriğ” kelimesi kullanılıyordu.¹⁴⁷ Savaşçı anlamında “urungu” kelimesi de bulunuyordu.¹⁴⁸ Söz konusu kelimeler askerî teşkilatla ilgili kavramlara da temel oluşturmuş durumdadır. “Sü-başı= Sübaşı” kavramının bu şekilde olduğu söylenebilir. Bunun anlamı “ordu başı”, “ordu komutanı” şeklindedir.¹⁴⁹ Sü ile bey de birlikte kullanılmış durumdadır. Bey boyu yöneten kişi idi.¹⁵⁰ İdari yönetici olanlar, aynı zamanda askerî yönetici olduğundan “sü-beyi”, ordu başı anlamında kullanılıyordu. Bu bağlamda “çeriğ başı” da aynı anlama gelmekteydi.¹⁵¹ Amir, komutan içinse “buyruk” deniliyordu.¹⁵² Bu şekilde başkomutan ve komutan ünvanları da tespit edilebilmektedir.

Türk askerî yapılanmasında önemli adlandırmalardan biri çavuş idi. Savaşta safları düzenleyen, savaş olmadığı zamanlarda askeri kontrol eden kişi için “çabış” tabiri kullanılıyordu.¹⁵³ Buradan çavuşun askerî yapılanma içinde önemli bir yerinin olduğu dikkati çekmektedir. Ordunun savaş düzeninde tutulması, saf karışıklıklarının önlenmesi açısından çavuş yetkin biriydi. Her askerî birlik için çavuş bulunuyordu.

Türk askerî yapısı içinde atlı ve yaya birlikleri genel bir adlandırma idi. Görev alanlarına göre birlikler de oluşturulmuştu. Bunlar arasında keşif birlikleri, öncü birlikleri ve muhafız alayları bulunuyordu. Bunlar yaptıkları göreve göre atlı ya da yaya olabiliyorlardı. Bu birlikler arasında atlı olanlar daha fazlaydı. Bunların sayısı buldukları yere ve ihtiyaca göre belirleniyordu.

Türkler arasında önemli görev üstlenen birlikler arasında keşif birlikleri de bulunuyordu. Bu birlikleri süvariler oluşturuyordu. Bunlar, savaş sırasında düşman ordusu hakkında bilgi edinmek için gönderiliyordu. Bu işi yapanlara “yelme” denilmekteydi.¹⁵⁴ Askerin öncü birliği içinse “yezek” veya “yizek” tabiri kullanılmaktaydı.¹⁵⁵ Geceleri düşmanların gözcü ve ileri birliklerini yakalamak için görevlendirilen süvari birliği için “tutgak” deniliyordu.¹⁵⁶ Düşmanların geceleyin ordugâhına baskın düzenleyen birlik için “akıncı” ya da “basımcı” tabiri kullanılıyordu.¹⁵⁷ Bu bilgiden anlaşıldığı kadarıyla keşif birlikleri geceleyin baskın yapabiliyorlardı.

İzci ve öncü manasında “yelme” tabiri kullanılıyordu.¹⁵⁸ Usta kılavuz karşılığında “yorçu” kavramı bulunuyordu.¹⁵⁹ Rehber, kılavuz, yer gösteren için kullanılan tabir “yırçi ve yirtçi” idi.¹⁶⁰ Haberci için “tıngçi” deniliyordu. Casus kavramı karşılığında “körüg” kelimesi kullanılıyordu.¹⁶¹

¹³⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 501, 749, 758.

¹³⁹ Caferoğlu, *age*, s. 252.

¹⁴⁰ Grönbech, *age*, s. 126.

¹⁴¹ Ergin, *age*, s. 143, 294.

¹⁴² Caferoğlu, *age*, s. 25.

¹⁴³ Grönbech, *age*, s. 15.

¹⁴⁴ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 28.

¹⁴⁵ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 547.

¹⁴⁶ Donuk, *age*, s. 93.

¹⁴⁷ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 142.

¹⁴⁸ Donuk, *age*, s. 106.

¹⁴⁹ Donuk, *age*, s. 93.

¹⁵⁰ Kafesoğlu, *age*, s. 217.

¹⁵¹ Koca, *age*, s. 99.

¹⁵² Orkun, *age*, s. 788.

¹⁵³ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 368.

¹⁵⁴ Donuk, *age*, s. 108.

¹⁵⁵ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 18.

¹⁵⁶ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 467.

¹⁵⁷ Koca, *age*, s. 104.

¹⁵⁸ Caferoğlu, *age*, s. 292.

ESKİ TÜRKLERDE ASKERİ ADLANDIRMALAR

Türk çevresinde muhafız alayları da önemli bir yer tutuyordu. Muhafız alayına “yortuk” denilmekteydi.¹⁶² Sarayı gündüzleri bekleyen muhafız birlikleri vardı. Bunlar “turğak” olarak adlandırılıyordu.¹⁶³ Hakan’ın ve ülkenin koruyucusu muhafız anlamında “yatgak” tabiri kullanılıyordu.¹⁶⁴ Gök Türk kağanlarını koruyan bahadırlardan seçilmiş özel bir muhafız birliği vardı. Özel birliğin askerleri “böri” olarak biliniyordu.¹⁶⁵ Bu birlikler barış esnasında stratejik yerleri korurlardı. Hükümdar ve otağını korumakla yükümlü olan muhafızlar özel birlikleri oluşturuyordu. Bunlar görevleri gereği hükümdarın yakınındaydı. Hükümdar nerede olursa, orada görev yapıyorlardı. Hükümdar savaştığında hemen onun yanında savaşa giriyorlardı.

Türk çevresinde sorumluluk alanları farklı olan askerî birlikler belirli bir düzene göre yapılandırılmıştı. Küçük birliklerden ordu yapılanmasında en büyük birliğe kadar düzgün bir yapı söz konusuydu. Askerî yapılanmada en büyük askerî birlik “tümen” adıyla anılıyordu. Tümen sayısal olarak 10 bin kişilik bir yapı idi.¹⁶⁶ Tümenler de 1000, 100 ve 10’lu olarak düzenlenmiş ve başlarına farklı kumandanlar atanmıştı. Bu yapıda “Tümenbaşı”, “Binbaşı”, “Yüzbaşı,” Onbaşı” rütbelerinde kumandanlar görevde bulunuyordu.

Türk çevresinde savaş taktiğine yönelik kavramlar da vardı. Türkler at sırtında yay gerip, ok atarak uzaktan savaş stratejisini benimsemişlerdi. Kavramlar üzerinde durduğumuzdan taktikten söz etmiyoruz. Ancak burada Türklerin savaş taktiğinde böri, yani kurt ön plana çıkmış durumdadır.¹⁶⁷ Böri kelimesinden türetilmiş “börleyü” kurt gibi anlamına gelmektedir.¹⁶⁸ Burada kelime biraz daha açılırsa hem kurt gibi hem de kurdun yaptığı gibi anlamları çıkarılabilir. Böylece Türklerin savaş taktiği olarak bilinen “kurt oyunu” anlaşılabilir.

Türk çevresinde taktikle ilgili adlandırmalardan biri “çanka” adıdır. Bir çeşit tuzak için “çanka” tabiri kullanılmıştır. Tuzak kavram olarak aynı şekilde “tuzak” anlamında kullanılmış durumdadır.¹⁶⁹ Pusu “pusuğ” olarak bilinmektedir. Pusu için “püsüğ” de denilmekteydi.¹⁷⁰ Baskın karşılığında “çapkun” tabiri de kullanılıyordu.¹⁷¹ Baskın, hücum, akın, atlı hücumu, dörtнала hücum içinse “ılgar” deniliyordu.¹⁷² Harp usulünde bir hile tarzı için kullanılan tabir “ülker-çeriğ” idi.¹⁷³ Ülker “Ülker yıldızı, Süreyya yıldızı” olarak belirtilmektedir.¹⁷⁴ Çeriğ ise -önce de belirttiğimiz üzere- asker, asker dizisi, ordu şeklinde açıklanmış durumdadır.¹⁷⁵ Buradan belirtilen savaş taktiğinin gece mi, gündüz mü, saf halinde atılıp ortadan geri çekilerek düşmanı kuşatma şeklinde mi olduğunu aydınlatacak veri şimdilik bulunmamaktadır.

Türkler taktiksel olarak kendi aralarında anlaşmayı sağlamak için bazı kelimeleri kullanmışlardır. Bunlar arasında “uran” bulunmaktadır. Parola karşılığında “uran” kullanılmış bir kavramdır.¹⁷⁶ Parola karşılığında “im” kelimesi de kullanılıyordu. Bunun için “orduda başbuğun askerler arasına silah veya kuş adlarından birini belge olarak koyduğıu kelimeler” şeklinde bir açıklama yapılmaktadır.¹⁷⁷

Türklerin taktiklerinde “yat” kullanımı dikkat çekmektedir. Burada taşlarla yapılan her türlü kamlık ön plana çıkmaktadır.¹⁷⁸ Türkler savaş alanında düşmanı yenmek için yağmur yağdırıp rüzgâr estiriyordu. Onlar arasında bu işi yapan “kamlar” bulunuyordu.¹⁷⁹ Bundan dolayı savaş taktikleri arasında “yat, yada taşı” kullanımı da önemli bir yer tutuyordu.

SONUÇ

Türkler çok erken dönemlerden başlamak üzere büyük askerî güce ulaşmışlardır. Bu sayede büyük Türk devletlerinin temeli atılmıştır. Bu başarıda Türk’ün kahramanlığı, savaşlarda atın ve demirin kullanımı etkili olmuştur. Atın hızı ve manevra kabiliyeti savaşlarda Türklerin karşılarındakilere karşı başarılı olmalarını sağlamıştır. Demirden yapılan savaş silahlarının da bu başarıda payı büyüktür. Bu sayede Türklerin yayılmaları ve güçlü devletlere sahip olmaları mümkün olabilmektedir.

¹⁵⁹ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 30.

¹⁶⁰ Caferoğlu, *age*, s. 298- 299.

¹⁶¹ Caferoğlu, *age*, s. 117.

¹⁶² Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 42.

¹⁶³ Donuk, *age*, s. 105

¹⁶⁴ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 42.

¹⁶⁵ Koca, *age*, s. 102.

¹⁶⁶ Caferoğlu, *age*, s. 258.

¹⁶⁷ Grönbech, *age*, s. 202.

¹⁶⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 189.

¹⁶⁹ Grönbech, *age*, s. 202.

¹⁷⁰ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 372, 385.

¹⁷¹ Ergin, *age*, s. 70.

¹⁷² Ergin, *age*, s. 142.

¹⁷³ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 95.

¹⁷⁴ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 95, C. 3, s. 40.

¹⁷⁵ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 4, s. 142.

¹⁷⁶ Caferoğlu, *age*, s. 267.

¹⁷⁷ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 1, s. 38.

¹⁷⁸ Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. 3, s. 3, 159.

¹⁷⁹ Turan, *age*, s. 59- 60.

EDA DURMUŞ

Türklerin bu başarıları savaşçı unsura, savaş, savunma ve saldırılarına, savaş araç ve gereçlerine, askerî teşkilat ve taktiklerine yansımıştır. Bu yansımalar büyük ölçüde askerî adlandırmalarda görülmektedir. Türkler tarafından kullanılan kahramanlık ve yiğitlikle ilgili çok sayıda kavram bulunmaktadır. Savaş, saldırı ve savunma ile ilgili çok sayıda kavramdan da söz etmek mümkündür. Savaş araç ve gereçleriyle ilgili kavramlar da bu kapsamdadır. Aynı şekilde askerî teşkilat ve taktikle ilgili kavramlar da önemli bir yer tutmaktadır.

Türkler bir askerî kavrama birden çok karşılık bulmuşlardır. Kahraman, savaş, at donanımı, savaş silahları, askerî teşkilatla ilgili kavramlar bu çerçevede değerlendirilebilir. Mesela Türk çevresinde alp, alpagut, bagatur, cılasun, er, eren, erlig, igid, iriz, kakız, kurç eren, kür, sökmek, tıgrak ve yılpagut hep kahraman ve yiğit karşılığı kullanılan kavramlardır. Savaş karşılığında ise çoğu, döğişme, gavga, kırış, sançış, sünüş, tegiş, tütüş, tokış, ve uruş kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Yalnız bu kavramlara dahi bakıldığında Türklerin atı binek hayvanı olarak kullanıp demirden yararlanmaya başladıkları dönem içinde askerî kültürleri gelişmiştir. Savaşçı unsur, savaş, araç gereçleri ve askerî teşkilat ile ilgili onlarca kavram kullanılmaya başlamıştır. Hatta belirli bir kısmı ise günümüze kadar ulaşmıştır. Bu durum Türklerin yüksek bir askerî seviyeye ulaşmış olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı zamanda askerî kültürlerinin yansıtılmasında önemli bir yer tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ömer Asım vd., *Tarama Sözlüğü*, C. 1, Türk Dil Kurumu, İstanbul 1995.
- BAŞTAV, Şerif, “Eski Türklerde Harp Taktiği”, *Türk Kültürü*, S. 22, Ankara 1964, ss. 39- 48.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Türk Onomastiğinde At Kültü”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, İstanbul 1953, ss. 201- 212.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, İstanbul 1968.
- CANATAR, Mehmet, “Yat, Yatak, Yatgak, Sak, Sakçı ve Savul, Savur Tabirleri Üzerine”, *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, haz. Gülden Sarıyıldız- Niyazi Çiçek vd., Etkin Kitaplar, İstanbul 2011, ss. 47- 56.
- DE GROOT, Johan Jacob Maria, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, C. 1, Walter de Gruyter, Berlin 1921.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2004.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1983.
- DONUK, Abdulkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.
- EREN, Hasan vd., *Türkçe Sözlük*, C. 1- 2, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, C. 1- 2, Türk Dil Kurumu, Ankara 2021.
- ESİN, Emel, “Kotuz: İkinci Köktürk Sülalesinin Tamgası”, *Erdem*, 1/1 Ankara 1985, ss. 125- 145.
- ESİN, Emel, “İlteriş Kağan”, *Erdem*, 2/2, Ankara 1986, ss. 71- 180.
- GABAİN, Annamaria von, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000.
- GRÖNBECH, Karl, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, çev. Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992.
- İBNİ MÜHENNA, *İbni Mühenna Lugati*, haz. Aptullah Battal, Türk Dil Kurumu, Ankara 1997.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, C. 1- 4, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu, Ankara 1992.
- KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*, C. 2, ODES Ltd Şti, Kültür Yayınları, Ankara 2010.
- KOPPERS, Wilhelm, “Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo Germenlik”, *Belleten*, 17- 18/5, Ankara 1941, ss. 439- 480.

ESKİ TÜRKLERDE ASKERİ ADLANDIRMALAR

MÜTERCİM ASİM EFENDİ, *Burhan-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk- Derya Örs, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türkler'de Evcil Hayvanların Tarihçesi*, Yeni Matbaa, Ankara 1954.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1987.

PRİTSAK, Omaljen, "Orientierung und Farbsymbolik", *Saeculum*, C. 5, München 1954, ss. 376- 383.

SÜMER, Faruk, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1983.

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C. 1- 2, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

TAŞAĞIL, Ahmet, "Türk Askeri Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu", *Hunlardan Günümüze Türk Askeri Kültürü*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkûresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

